

SPRÅKET I DET GYLLENE LJUSET

Om nobelpristagaren Jean-Marie Gustave Le Clézio

Herbert Marcuse har skrivit några rader, som tydligt medvetandegör den funktion som in- träder då vi läsare upptäcker att fantasin lever. När fantasin – denna nödvändiga ingrediens – tar vid, då skapas nya världar, nya förhållningssätt, nya sätt att närma sig både sig själv och andra. Att gå in i det landskap – som också är det språkliga landskapet – med nya ögon, är att se andra, djupare dimensioner, brytningsvinklar i det skapande ljuset.

Så kan varje språkligt experiment vara en öppning mot nya nyanser av ljus, som nya er- farenheter och upplevelser, vilka bygger upp inre medvetna eller omedvetna psykiska strukturer.

”Fantasin”, säger Marcuse, ”bevarar släktets arketyper, de eviga men bortträngda före- ställningarna i det kollektiva och det individuella minnet, frihetens tabubelagda bilder. Den ser inte blott bakåt, mot ett ursprungligt gyllene förflutet utan också framåt, mot alla ännu ej förverkligade möjligheter som kan bli verklighet”.

Att se ”framåt mot det ännu ej förverkligade”; att vara en medskapande läsare och aktör i upplevelsens språkliga landskap; det är här som både poesi och prosa möts. Särskilt kan detta ske då författaren heter J M G Le Clézio. I berättarsamlingen med titeln Mondo får vi möta den dimension av verklighetsiakttagelse, där dröm och verklighet förenas. I en utsökt översättning förs läsaren in i ett språkligt landskap, där det intima ljusfyllda skeendet böljar fram och åter; som om hav och land saknade gränser; allt flyter in i varann på den öppna stranden. Det verbala flödet böljar fram ut texten. Att läsa Le Clézio, över 45 år efter debuten, det är att läsa in en ny tydning i detta märkliga, bländande, fascinerande författarskap.

I ”Rapport om Adam” – på svenska 1964 – möter vi den noggrant iakttagande författaren, där det ”substantiviska” står i centrum. Själva berättarmetoden inriktar sig på att systematisera, katalogisera för att kunna uttrycka det som

kallas ”verklighet”. Och verkligheten låg då, såsom i den ”dåtida” franska, på det språkteoretiska planet. Nu råder snarare frihet och flykt i en språk fantasi, som lever och förnyas.

I det seende, som sker genom språkets ögon, med all detaljrikedom och energisk noggrannhet, finner vi nu Le Clézio i en sfär av kreativitet. Det ”substantiviska” har övergått till det ”adjektiviska”. Eller vi kan säga, att det kognitiva får stå tillbaka för det emotionella. För i Mondo – för övrigt en av de åtta berättelserna – lägger författaren mer vikt vid att förmedla uttrycksfulla en värld av skönhet och ljus; fantasins redskap bryter upp hemlighetsfulla synfält, där jord, himmel och hav sveper in i varandra, för att bilda den organisk helhet.

Den vitala naturupplevelsen

Personligheterna i Mondo vill lösgöra sig från en krampaktig civilisation. Huvudpersonerna i de olika berättelserna har det gemensamt, att de alla nu söker meningsfulla sammanhang i naturupplevelsen; i den spontana närhet som stranden, havet, vinden, bläckfisken, solen, månen och ljuset ger. En närhet till naturelementen byggs upp i varje berättelse, där läsaren kan känna igen ett hebreiskt sätt att tolka Skapelsens mysterium. Det innebär bl.a. att känna sig indragen i en skapelseakt, som är gudomligt bestämd. Att här finna samklang med psalmerna i Psaltaren är naturligt. Dvs. jag som individ ingår i den ekologiska processen, där ”himlarna förtäljer Guds ära, och fästet förkunnar hans händers verk”. Berättelsernas personer, som heter Mondo, Lullaby, Jon, Juba, Daniel, Gaspar eller Abel; alla är de indragna i de krafter som är starkare än samhällets maktapparat. Dessa personer lär och lever i ”fantasins upplevelsevärld”, en verklighet, som föder nya dimensioner av värdigt och meningsfullt liv

Mondo – med ”mörkt cendréfärgat hår som skiftade färg med ljuset” – lever som fattigpojke i någon stad kanske vid Medelhavet. Hans återkommande fråga är: ”Vill du adoptera mig?” Samtidigt känner han sig hotad och förföljd. Varje morgon får han se upp med den galler- försedda bussen, Ciapacan, som med våld samlar upp alla lösdrivande pojkar och hundar. Likaså är det med fiskaren Giordan, Zigenaren, Kosacken och den gamle Dali. De är ett galleri oansenliga existenser, vilka lever utstötta på trottoaren, vid gathörnet, i hamnen. Det är de ”oberörbara”, som inte har något hem. I den litterära teorin kan de ses som olika ”beckett- identifikationer”, vilka visar utblottade existenser i Västvärldens närhet.

Mondo lämnar den inrutande skoldagen för att leva i en sorts mänsklig närhet. Han får vad han behöver genom dessa personligheter. För bakom trasorna, fattigstämpeln, lever kunskap, musik, visioner, levnadsvisdom och glädje. ”Jag lär dig gärna läsa och skriva om det är det du vill. Rösten var som ögonen, fridfull och avlägsen, det var som han hade varit rädd för att föra oväsen när han talade.” Och ”den gamle mannen” fortsatte:

Han talade om A som är som en stor fluga med sina bakåtvikta vingar; om B som är rolig med sin dubbelmage, om C och D som liknar månskärnan och halvmånen och O som ur fullmånen på den nattsvarta himlen. H:et är högt, det är som en stege till att klättra i träd eller upp på taket; E och F liknar en kratta och en spade och G en fet gubbe i vilstol. I dansar på sin tåspets och det lilla huvudet studsar loss när det skuttar. J vaggar av och an men K är bruten som en åldring. R marcherar med stora kliv som en soldat och Y står med sträckta armar och skriker: hjälp! L är ett träd vid en flodstrand, M är ett berg, N gäller namnen och folk skakar hand, P står på ett ben och sover och Q sitter på sin svans. S är alltid som en orm och Z en blix. T är vackert, det är som en fartygsmast, U är som en vas. V, W är fåglar, fågelsträck; X är ett kryss som gör att man minns.

Berättelsen om Mondo lär, att bortom det etablerade västerländska samhället finns en väg som leder till djupare bildning och insikt. Bakom och under det till synes triviala, bortkastade och enkla finns en inre rikedom. Så finner också Mondo, genom otaliga personliga upplevelser, en egen identitet – ”det var i alla fall härligt att vandra så däri mörkret utan ljus”. Där finns i mörkret en oas: Villan med det Gyllene Ljuset och Thi Chin – den varma, moderliga vietnameskvinnan, som förstår och känner Mondos hjärta. Thi Chin känner också hotet från polis och överhet, hon vet; medan Mondo känner människorna på ”den öde plagen”. Han talade till dem på sitt eget sätt, inte med ord utan genom att sända ut vågor.”

Vågorna flöt fram till människorna där de befann sig och de tog emot dem utan att veta varifrån de kom, Mondo tänkte på Zigenaren, på Kosacken, på mannen som flätade halmstolar, på Rosa, på damen i bagarboden som hette Ida, på drakarnas stjärna och på den gamle mannen som lärt honom läsa och alla hörde de honom. De hörde någonting som påminde om en vissling inne i öronen eller ett ljus från ett flygplan och de skakade lite på huvudet för de förstod inte vad det var. Men Mondo var lycklig över att kunna tala med dem på så vis och sända dem vågor från hav, himmel och sol.

Nej, ingen förstår de skrånande ljuden från den hotfulla tekniska civilisationen. Och inte heller Mondo undgår polisens hand. En morgon är han borta,

upplockad i Ciapacan, den grå bussen. Barnhemmet väntar honom. Polistjänstemannens ordet och lagparagrafer bryter igenom ljuset och förvandlar strandens heta doft till unken stel byråkrati. Ljusets frihet övergår till ofrihetens mörkertvång.

Det oförstörda barnet

Mönstret i berättelsen om Mondo går igen i de övriga. Lullaby skolkar från skolan för att kunna leva nära havet, sanden och stranden; för att gå upp i ljuset, som håller hennes slående hjärta vid liv. Det tycks vara en nödvändighet för att få luft och ljus, för att kunna bejaka sig själv. Lullaby ställs också inför rektorns förledande frågor. Såsom barn får man inte vara den man vill vara. Det är som om den påbjudna läroplanen inte får rubbas. Men ändå finns ett instämmande leende från magister Filippi, som på något sätt känner med Lullaby. Han låter henne hoppas, han låter henne drömma.

I avsnittet ”Den levande gudens fjäll” finns Jon som flyter in i rymdens oändliga ljus- och ljudkombinationer. Han lyssnar fram ljud ur rymdens alla skrymslen, bärs själv av upplevelsen och blir substanslöst svävande under fantasins himmel. I upplevelsens hemligheter finner han samband, kollisioner och öppningar i det inre, som ger bärande inspiration.

Detta gäller även Juba - i berättelsen om ”vattenhjulet”. Han kastar huvudet bakåt och tittar in i himlen: ”Han ser den långsamma cirkelrörelsen som tecknar de fosforescerande fårorna, han ser de genomskinliga sfärerna, ljusets kuggverk i rymden ...”. På samma sätt blir personerna i de följande avsnitten: Hazaran, Himlafolket och Herdarna, bärare av en unik naturmystik. Allt beskrivs i en levande naturpoesi, som med lyriska förtecken flyter fram. Barnet – kallat Lilla Korset – lever här nära sina bin, där ”bina vibrerar över hennes svarta hår, tätt intill örnen, en entonig melodi som talar om blommor och växter, alla blommor och växter, som de besökt under morgonens lopp”.

”Lyssna”, säger bina ”vi har sett otaliga blommor nere i dalen...” Gränsen mellan människa och natur upphävd. Individerna upprättar en ordlös dialog med de minsta kryp, och djuren talar, känner och ser, såsom i sagobokens värld, förtrollande, förföriskt och paradiskt.

Boken Mondo representerar en av de mest uttrycksfulla språkgestaltningar som jag har läst. Här förenas poesin abstraktioner och prosa konkreta uttryck. Här finns en skapande visionär drivkraft och en inspirationstyngd, som för tankarna till Saint-John Perse´ poesi; en språklig säkerhet och pregnans, som i Marcel

Prousts böljande syntax. Grundkonflikten beskriver det oskyddade livet, som naket lever i en ofrånkomlig dualism mellan samhällets ordning, tvingande regler, och en hänsynslös exploatering av människa och miljö. Le Clézio visar läsaren på barnets väg till nyfikenhet och en spontan, ibland extatisk upplevelse, som pågår när naturen är samtalspartner, jord, hav, mörker och ljus bär centrala livsupplevelser.

Vi ser med barnets ögon framåt ”mot alla ännu ej förverkligade möjligheter som kan bli verklighet”. Fantasin säger alltid ”ja”. Det är dess revolutionära innebörd!

Om Esther och Najma

Men plötsligt kan vi befinna oss mitt i stridens hetta. Våldet kan uppträda helt nära våra egna kroppar. Vid varje läsning av en bok kan tanken och inlevelsen vara större än de närvarande händelserna.

Vi har som människor en unik möjlighet till inkännande och empati. Vår s.k. intelligens och hjärnkapacitet har under årtusenden tilltagit och vi får tillgång till världar och omständigheter, som inte någonsin tidigare.

När jag läser Le Clézios roman, Vandrande stjärna, förs jag omedelbar in i en värld av konflikter, förföljelser, lidanden, men också av hopp, förtröstan och tro på en ljus framtid. Händelserna rör bl.a. en judisk familjs flykt och utsatthet under slutet av det andra världskriget, exodusutvandringen och omständigheterna i ”det nya landet”

I förgrunden står två unga flickor i olika traditioner av religion och kultur. Den judiska Esther står i kontrast till den palestinska Najma eller tvärtom. De båda får representera hur författaren beskriver nära relationer, händelser, omständigheter.

Esther på flykt från Europa till Israel och Najma på flykt i sitt eget land – Palestina. Efterkrigstidens förödande konsekvenser för judar och palestinier ligger här och väger som i en vågskål framför de ungas ögon. Ett är helt klart: alla är drabbade oavsett om man är uppvuxen i judisk eller muslimsk tro och kultur.

Vad är det då som hjälper, tröstar och får dessa ungdomar att leva vidare? Esther är som ung och uppmärksam flicka, mottaglig och reflekterande. Hon upptäcker för första gången hur bönens ord kan vara fruktbara även om de bara uttalas i en dunkel grotta eller i ett litet kapell. Hon befinner sig i en

liten grupp av vänner och släktingar; ett antal är fångna i ovisshetens nazistläger, andra gömda eller på flykt. I den närvarande av bönen intimitet upplever hon de heliga, hebreiska orden, ljusen och de uttalade böerna, kroppsrörelserna, som en totalupplevelse på djupet. Le Clézio skriver:

För första gången förstod Esther vad en bön var för något. Hon fattade inte hur det gått till men det var en visshet. Det var rösternas dova mummel där språkets förtrollning med ens uppenbarades, kropparnas regelbundna vaggande, ljusens stjärnor, det varma dunklet fyllt av dofter. Det var ordets virvel.

Börens ord förmedlar trygghet och ett stilla lugn, där nu Esther upplever hur det himmelska och jordiska kan förenas mitt i en situation av förföljelse och oro.

Här i detta rum kunde ingenting annat ha någon betydelse längre. Ingenting kändes längre som ett hot, varken Marios död eller tyskarna som med sina pansarvagnar närmade sig genom dalen, inte ens hennes fars resliga gestalt som vandrade mot berget i gryningen och försvann i gräset som om han sjönk ner i döden.

Det andliga, inre livet blir centrum. Det är nu viktigare än de yttre händelserna. De personliga böneorden blir inte bara rop på hjälp, utan en troende förbindelse med en högre makt, med Herren – ”Adonai”.

Den religiösa människan

På så sätt har den religiösa människan en inre styrka och möjlighet att leva under svåra omständigheter. Man skyller inte på Gud, såsom den sekulariserade människan brukar göra, utan den troende lever med, därför att det gudomliga är närvarande; hjälper, tröstar och visar på möjligheter. Hoppet finns att varje liv vilar i ”den högstes händer”. Det är den förvisning, som lever.

Gudsbilden förändras för den unga Esther. Hon frågar varför G... är onämnbart, varför han är osynlig och dold när han ju har skapat allt på jorden. Hon får ett konkret svar, som även får andra att reflektera och kanske tänka om:

Han är inte osynlig, han är inte dold. Det är vi som är osynliga och dolda, det är vi som är i skuggan. ”Skuggan”, det sa han ofta. Han sa att

religionen är ljus, det enda ljuset och att människornas hela liv, deras handlingar, allt stort och skönt som de åstadkom bara var skuggor.

Den palestinska Nadja befinner sig i utsatthetens skugga och mörker, där på flykt undan krigshärdar i det heliga landet. Esther möter henne av en slump på vägen till Siloé, nära Jerusalem. Hon ”steg fram ur ett moln av stoft och uppslukades av ett annat medan lastbilarna körde oss mot den heliga staden”. En syn, ett möte, som etsats sig kvar!

I det upprättade flyktinglägret är det svårt att vara för Nadja. Också Hon kan minnas hur det tidigare har varit, där vid havets doft och måsarnas skrik. Nu är det annorlunda. Hon saknar böneutropen i ”skymningens svaga ljus då hon vandrade i olivlundarna längs stadsmuren.” Nu är allt borta. Hon har förlorat. Nu är det höst och nätterna är kalla.

Nadjas röst i flyktinglägret blir bara en liten aning om hur det är i denna tragiska konflikt, som levt vidare alltsedan andra världskrigets slut. Några ljus och tillfredsställande politiska lösningar tycks än i denna dag inte finnas. Mörkret för Nadja och hennes nyfödda barn råder ännu!

Hans-Evert Renérius

Litteratur:

J M G Le Clézio: Rapport om Adam

J M G Le Clézio: Mondo

J.M.G Le Clézio: Vandrande stjärna.